

РЕЦЕПЦІЇ СУЧАСНОЇ ГУМАНІТАРИСТИКИ В УКРАЇНІ

УДК 17.026.2+17.036+172.12

DOI: [https://doi.org/10.17721/UCS.2025.1\(16\).05](https://doi.org/10.17721/UCS.2025.1(16).05)

Ірина МАСЛІКОВА, д-р філос. наук, доц.,

ORCID ID: 0000-0001-9463-5223

e-mail: i.i.maslikova@knu.ua

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

МОРАЛЬНИЙ ОБОВ'ЯЗОК ДОПОМОГИ ІНШИМ З КАНТІВСЬКОЇ ПЕРСПЕКТИВИ
ЧАСТИНА II. ПРАКТИЧНІ ПРОБЛЕМИ РЕАЛІЗАЦІЇ

Вступ. У статті зазначено важливість кантівської етики обов'язку, яка визначає природу і сутність морального обов'язку допомоги іншим. Теоретична неспроможність установлення меж здійснення морального обов'язку допомоги іншим та комплексність неідеального світу проблематизують практичну реалізацію допомоги іншим. Така постановка проблеми загострює моральні проблеми справедливості, моральної оцінки доброчинності, вибору адресатів допомоги та її обсягів, підсилення моральної мотивації щодо доброчинності.

Мета статті полягає у виявленні природи, сили та дієвості морального обов'язку допомоги іншим з кантівської перспективи деонтологічної етики. Завданням першої частини статті було окреслення теоретичного ландшафту дослідження та виявлення теоретичних проблем обґрунтування морального обов'язку допомоги іншим. Завданням другої частини є визначення практичних проблем реалізації морального обов'язку допомоги іншим.

Методи. У статті використано історико-філософський та типологічний методи для з'ясування сутності, природи і класифікації моральних обов'язків допомоги іншим та "надналежних" учинків; методи аналізу та синтезу у визначенні перспектив модифікації деонтологічної етики.

Результати. Висхідною точкою дослідження є друга формула категоричного імперативу Канта, яка визначає нормативні рамки реалізації морального обов'язку допомоги іншим. Основні проблеми реалізації обов'язку допомоги іншим пов'язані із питаннями справедливості, яка виникає як наслідок обмеження ресурсів, фізичної спроможності агентів допомагати та можливих маніпуляцій благодійників. Кантівська "формула людяності" постає запобіжником несправедливості, яка може виявлятися у використанні тих, хто опинився в біді, як засобу для реалізації "доброчинності" благодійником. В умовах економічного та політичного домінування, для опору різним спокусам, що виникають на тлі обмеження ресурсної бази, важливими постають особливі чесноти моральних агентів для підсилення можливостей реалізації їх морального обов'язку допомоги іншим. І це засвідчує значущість дій, які мають статус "надналежних" учинків. Для реалізації морального обов'язку допомоги іншим на рівні індивідуальної дії важливими є особисті знаності з того, хто потребує допомоги, або прихильності до них. І це підтверджується аргументами етики чесноти. Проте для реалізації інституційної допомоги визначальними є принципи неупередженості і цінності людської особистості, що кореспондує з аргументами консеквенціалістської етики. Повнота реалізації обов'язку допомоги залежить від обставин: більшою мірою мають бути реалізованими вимоги гуманітарної допомоги як "вузького" обов'язку рятувати життя, вимоги ж благодійної допомоги є "ширшими", що залежать від спроможності благодійника її реалізувати.

Висновки. Перспективи підсилення моральної мотивації щодо надання допомоги пов'язуються із розумінням спроможностей благодійника надавати допомогу з урахуванням як його потреб, так і потреб тих, хто опинився у скрутній ситуації. Підсилення моральної мотивації можливе завдяки розвитку моральних почуттів, зокрема емпатії, та культивуванню "виняткових" чеснот, зокрема мужності та щедрості. Це відкриває можливості до модифікацій деонтологічної етики за рахунок розширення розуміння природи людини як раціональної, так і сентиментальної істоти.

Ключові слова: моральний обов'язок, допомога іншим, етика Канта, консеквенціалістська етика, етика чесноти, надналежне, *supererogatory*, справедливість, емпатія.

Вступ

У першій частині статті досліджено теоретичний ландшафт обґрунтування морального обов'язку допомоги іншим з кантівської перспективи. Природа та сутність обов'язку розглянуто у двох його вимірах: як суб'єктивна засада реалізації морального закону через самопримус агента та як мета, що полягає в сприянні блага іншим. Аналіз кантівської типології "широких" та "вузьких" обов'язків дозволив зафіксувати етичну проблему неможливості установлення меж здійснення морального обов'язку допомоги іншим через його сутнісну характеристику – "недосконалість". Неспроможність бути реалізованим повною мірою обов'язку допомоги іншим зумовлює потребу визначення мінімальної межі допомоги, яка з кантівської перспективи була окреслена в позитивному сенсі як вимога поваги до інших та в негативному сенсі – як заборона байдужості до страждань інших. Огляд сучасних дискусій навколо кантівської етики обов'язку дозволив зробити висновки щодо її можливих модифікацій через введення в систему деонтологічного обґрунтування моралі "надналежних"

або "виняткових" (*supererogatory*) вчинків, які завдяки надзвичайним чеснотам та вольовим зусиллям агентів уможливають допомогу іншим в складних ситуаціях. Це надає можливості не лише приписати обов'язок допомоги іншим, але й очікувати на його реалізацію в неідеальному світі неідеальних людей.

Очевидно, що складність недосконалого світу зумовлює різні перепони для реалізації морального обов'язку допомоги іншим. Практичне застосування кантівської етики обов'язку наражається на низку моральних проблем, пов'язаних із міркуваннями справедливості, моральної оцінки способів і засобів доброчинності, визначенням пріоритетності та обсягів надання гуманітарної і благодійної допомоги, розрізненням специфіки індивідуальної та інституційної допомоги, посиленням моральної мотивації тих, хто здійснює доброчинність. У такий спосіб виникає потреба в аналізі практичних проблем реалізації морального обов'язку допомоги іншим і пошуку перспектив їх розв'язання з використанням конструктиву не лише кантівської етики, а й сучасних

© Маслікова Ірина, 2025

розвідок у річищі етичного консеквенціалізму та етики чесноти, етичного сентименталізму зокрема.

Огляд літератури. З'ясування нормативних рамок реалізації моральних обов'язків здійснюється в апеляції до роботи Імануеля Канта "Основи до метафізики моральності", у якій він розглядає вищий принцип моральності. Оскільки цю роботу не видавали українською мовою, у дослідженні використано її англомовний текст – Kant, I. (2002). *Groundwork for the metaphysics of morals*. Edited and translated by Allen W. Wood; with essays by J. B. Schneewind ... [et al.] (Rethinking the Western tradition). Translation of: *Grundlegung zur Metaphysik der Sitten*. Yale University Press, який визнається сучасною академічною спільнотою як авторитетний англійський переклад етичної праці Канта. З'ясуванню практичних проблем реалізації морального обов'язку допомоги іншим сприяли дискусії між представниками деонтологічної етики, етичного консеквенціалізму та етичного сентименталізму. Завдяки ідеям Т. І. Гілла, П. Сінгера, О. О'Нілл відбувається осмислення з кантівської перспективи питань справедливості в контексті благодійної допомоги. Міркування М. Гемінгтона, Т. Шрамме, М. Слоута щодо емпатії та морального почуття дозволяють визначити проблеми моральної мотивації в реалізації морального обов'язку допомоги іншим.

Мета дослідження – виявити природу, силу та дієвість морального обов'язку допомоги іншим з кантівської перспективи. Завданням другої частини статті є виявлення практичних проблем реалізації морального обов'язку допомоги іншим.

Методи

У дослідженні використано історико-філософський та типологічний методи для з'ясування сутності, природи та класифікації моральних обов'язків допомоги іншим та "надналежних" вчинків, що знаходять моральне схвалення; методи аналізу та синтезу у визначенні перспектив модифікації деонтологічної етики за рахунок застосування аргументів етичного консеквенціалізму та етики чесноти для розв'язання проблем соціальної несправедливості та підвищення моральної мотивації щодо допомоги іншим.

Результати

Те, що реалізація доброчинності щодо інших може наражатися на низку практичних проблем, усвідомлювалося І. Кантом. У "Метафізиці моральності" він зазначав: чи слід тому, хто збирається надавати допомогу нужденним, керуватися власним уявленням про добро і щастя; чи можна нав'язувати свою допомогу тим, хто її потребує; чи може значуще благодіяння вважатися морально виправданою дією, якщо в процесі його реалізації порушуються права людини; чи має моральну заслугу благодіяння того, хто має привілеї та багатство як наслідок несправедливого суспільного устрою; до якої межі можна витратити власні ресурси на доброчинні цілі? (Kant, 1991, p. 248).

Хоча в цій роботі німецький філософ обмежився лише постановкою зазначених питань, відповідь на них ми можемо знайти, відштовхуючись від ідей, висловлених у його іншій роботі "Основи до метафізики моральності". Ключовим кантівським поняттям, яке визначає нормативні рамки реалізації морального обов'язку допомоги іншим, є друга формула категоричного імперативу. Ця вимога, що є широковідомою як "формула людяності", містить наступний припис: "Вчиняй так, щоб ти використовував людство як у своїй власній особі, так і в особі кожного іншого, завжди водночас як мету і ніколи лише як засіб" (Kant, 2002, p. 46–47).

Ця вимога проводить червону лінію, яка розділяє дії з морального обов'язку та дії, що суперечать категоричному імперативу, відповідно ті, які вчиняти не можна. Очевидно, що суб'єктивне тлумачення благодійником блага інших, патерналістська позиція щодо нужденних містить небезпеки нав'язування своїх "дарів" іншим без їх згоди. Такий примус до отримання допомоги без згоди тих, хто її потребує, з кантівської перспективи є виявом несправедливості щодо інших. Несправедливість полягає в тому, що "благодійник" у такий спосіб використовує нужденних та тих, хто страждає, винятково як засіб у спрямуванні своєї "доброчинності", не вбачаючи в них самоцінності і не виявляючи поваги до них. Отже, така допомога кантівською етикою не може вважатися моральним вчинком.

Як бачимо, перша низка проблем реалізації морального обов'язку допомоги іншим пов'язана з питаннями справедливості, які актуалізуються в способах допомоги, ризиках зловживань благодійника і нужденних, моральній оцінці доброчинності. Застосовуючи кантіанський підхід в обґрунтуванні обов'язку допомоги іншим, ірландська дослідниця-кантознавиця Онора О'Нілл фіксує моральну ускладненість допомоги голодуючим. Система унормування продуктів харчування, піклування про рідних, самообмеження в реалізації природних потреб дозволяють пройти знедоленим через кризові явища та мати перспективи поліпшення їхнього становища, проте такі заходи породжують реальні ризики використання відчаю нужденних як тимчасової допомоги, так і тимчасової відради. Дефіцит ресурсів і їх унормований розподіл можуть призводити до накопичення нерозподілених продуктів, які шляхом обману потрапляють в інші руки для власного споживання або перепродажу на чорних ринках з метою збагачення (O'Neill, 2005, p. 296–297). Отже, у драматичних ситуаціях голоду чи інших соціальних катаклізмів, коли є істотний брак ресурсів та коли через голод людьми легше управляти й примушувати їх до певних обмежень, виникають спокуси отримати більше, ніж належить. І це означає, що в драматичних ситуаціях справедливість, яка впливає із категоричного імперативу, вимагає певних чеснот, а саме сміливості в тих, хто допомагає, щоб не піддатися спокусам.

Крім того, піклування про рідних, особливо про тих, хто не може себе самостійно забезпечити, може бути непомірно важкою справою через знесилення в скрутних обставинах тих, хто прагне виконувати свої самозобов'язання. І це буде вже виявом радше "надмірних" та "надналежних" вчинків, які важко реалізувати тим, хто сам страждає. У цьому сенсі кантівська етика, яка не враховує ідеї *supererogation*, про яку йшлося в першій частині статті, не може засуджувати вчинки, у яких таке піклування про утриманців не зможе здійснитися.

Свідомі спроби самообмеження в народженні власних дітей можуть сприяти зменшенню витрат на утримання непрацюючих та підтримку самозабезпечення працездатних у репродуктивному віці. Проте, якщо ситуація голоду триває довгі роки, як пристосуватися до таких обставин, коли такі заходи не спрацьовують? Економічному поліпшенню становища конкретних родин та спільнот можуть сприяти спроби передачі їхнього майна та земель тим, хто може раціонально використати їх з економічними цілями. Проте часто така "допомога" перетворюється на грабунок, коли "інвестори" наживаються на трагедії

нужденних. Використовуючи риторику економічної доцільності та допомоги в розвитку інфраструктури бідних країн, ТНК тиснуть на уряди таких знедолених держав, отримують податкові преференції, транспортну інфраструктуру для полегшення логістики своїх же товарів, житло для свого ж топ-менеджменту тощо (O'Neill, 2005, p. 297–298).

Описані О'Нілл приклади ризиків "благодійності" в ситуації голоду можуть знайти свої екстраполяції на трагічні ситуації сучасних війн, російсько-української зокрема. І це не лише певні приклади зловживання гуманітарною допомогою, коли в деяких випадках її отримували цивільні, які не мали гострої потреби в ній; коли на деяких складах певних держав у прагненні перетворити вже надану допомогу на "борг" країни-жертви агресії, який буде списуватися "бізнес-угодою", у результаті якої країна-"благодійник" отримує економічні зиски.

Неоднозначним у моральному сенсі є й питання оцінювання доброчинності тих, хто отримав своє багатство несправедливим шляхом, наприклад, у результаті нечесної приватизації державних підприємств або використовуючи для збагачення різні форми нечесного виробництва. "Благодійність" таких заможних людей чи приватних компаній часто не здобуває високої моральної оцінки в суспільній свідомості та не розглядається як реалізація морального обов'язку сприяння благу інших, вона оцінюється радше як форма компенсації за надані шкоди. Проте може виникати питання: якщо юридична система не передбачає такого роду компенсації, чи можна її розглядати як обов'язкову в моральному сенсі? Чи буде така компенсаторна благодійність "широким" чи "вузьким" обов'язком або її слід розглядати винятково в правовій площині як повернення боргу? Якими повинні бути обсяги допомоги від тих благодійників, які здобули своє багатство та привілеї через несправедливу державну політику? Чи буде така допомога мати моральну заслугу, що повинна породжувати вдячність від тих, кому допомагають? Отже, міркування справедливості можуть проблематизувати надання та отримання допомоги. У тривіальних обставинах використання здобутих нечесним шляхом засобів для благодійності не може отримати морального схвалення. Однак, як зазначає американський кантознавець Т. І. Гілл, у деяких унікальних випадках, коли виникає гостра потреба термінової допомоги, можуть виникати сумніви щодо заборони несправедливих засобів за відсутності інших альтернатив (Hill, 2018, p. 33–34). Зазначені приклади є дійсно складними, оскільки вони часто породжуються комплексними інституційними діями та скрутними умовами. Якщо в безпосередніх відносинах обман чи примус виявити не завжди легко, але можливо, то в комплексних колективних діях, що розтягнуті в часі і просторі та в яких задіяні тисячі учасників, визначити, де політичний чи економічний тиск перетворюється на несправедливий примус, буває важко. Особливо тоді, коли країна-жертва агресії немає інших альтернатив отримати допомогу для боротьби з екзистенційним ворогом.

Друга низка проблем реалізації морального обов'язку допомоги пов'язана із визначенням об'єктів термінової допомоги та пріоритетності її надання в умовах обмежених ресурсів. Складність реалізації морального обов'язку в деонтологічній етиці з кантівської перспективи виникає, коли необхідно здійснити вибір між наданням допомоги рідній людині та незнайомцю. Окреслені деонтологічною етикою червоні лінії поваги до іншого як "негативного" обов'язку заборони ставити себе вище за іншого та не зазіхати на гідність іншого не дає змоги визначити, кому надати допомогу в трагічних обставинах обмеженості ресурсів та спроможності її надання. Проблема ускладнюється й тим, що в разі конфлікту моральних обов'язків утримуватися від брехні, дотримуватися обіцянок, не красти, поважати інших та допомагати їм, у кантівській етиці взагалі немає алгоритму здійснення правильних дій.

Розглядаючи другу формулу категоричного імперативу, яка стверджує безмежну цінність кожної людини, представник сучасної етики чесноти в її сентименталістській версії Майкл Слоут, зазначає, що в ситуації драматичного вибору між порятунком 50 та 10 життів у рятівника немає моральних підстав для здійснення вибору на користь однієї чи іншої групи (Slote, 2011, p. 264). Проте етика чесноти, яка визнає силу прихильності в міжлюдській взаємодії, надає відповідь на зазначене питання: морально правильним та добрим є надання допомоги насамперед близьким і знайомим (Slote, 2007, p. 43).

На відміну від деонтологічної етики етичний консеквенціалізм має чіткі моральні підстави у виборі об'єктів допомоги: рішення повинно прийматися з огляду на максимізацію сумарного блага та мінімізацію сумарної шкоди всіх залучених у ситуацію. Водночас деонтологічну і консеквенціалістську етику об'єднує те, що вибір конкретних адресатів допомоги повинен бути безпристрасним. Спираючись на принципи неупередженості та універсальності як базові принципи утилітаризму, авторитетний представник консеквенціалістської етики Пітер Сінгер стверджує, що в сучасному світі не може бути жодного морального виправдання дискримінації тих, хто потребує допомоги, за ознакою географії. Сучасні можливості логістики та спілкування дозволяють швидко долати відстані, а незалежні спостерігачі, яких направляють у зону лиха міжнародні благодійні організації, є не лише безпосередніми свідками страждань, але й спроможними передавати допомогу (Singer, 2016, p. 7–8).

Третя низка проблем морального обов'язку допомоги іншим виникає у зв'язку із різною моральною силою та "широтою" його реалізації на індивідуальному та інституційному рівнях дії. Беручи до уваги реалії сучасних суспільств, варто зазначити, що моральний обов'язок допомагати нужденним не є суто індивідуальним обов'язком на кшталт унікального обов'язку врятувати конкретну людину в трагічній ситуації. Допомога людям, чие життя перебуває в небезпеці через війни, соціальні або природні катастрофи, є моральним обов'язком, що здатний ефективно реалізовуватися в інституційній дії. Специфіка такої інституційної дії виявляється в таких її характеристиках: по-перше, гуманітарна та благодійна допомога є комплексними діями, які складаються із різних взаємопов'язаних колективних дій, що можуть бути доволі тривалими в часі. По-друге, накопичення спільними зусиллями великої кількості ресурсів дозволяє інституційним діям розв'язувати проблеми

допомоги ефективніше та масштабніше, ніж цілеспрямована індивідуальна допомога. По-третє, усвідомлення спільної небезпеки в трагічних обставинах війн, техногенних чи природних катастроф, які переживаються всіма дотичними до них як спільне нещастя, породжує здатність до самоорганізації громадян та ефективної колективної самопомоги. Від початку російської агресії у 2014 році і дотепер, коли українська держава опинилася під загрозою свого існування, відбулося усвідомлення українцями спільної долі, спільного трагічного досвіду та подолання його травм, спільної мети звільнення землі від окупантів та права самостійно визначати своє майбутнє, що й постало поштовхом до безпрецедентних волонтерських рухів, зусилля яких спрямовані на допомогу ЗСУ та цивільним, що постраждали під час бойових дій.

Якщо розглядати силу морального обов'язку з огляду на індивідуальний та інституційний рівні його реалізації, то індивідуальний обов'язок врятувати конкретну людину, яка потребує термінової допомоги, буде набагато сильнішим, ніж обов'язок інституційної допомоги людині, яка може почекати. Також слід враховувати різницю в силі морального обов'язку самопомоги, допомоги близькій людині, незнайомій людині, яка є членом тієї ж спільноти, незнайомим людям, із якими взагалі немає прямих контактів і які є членами зовсім інших спільнот. Очевидно, що тут принципово важливою є сила прихильності до жертви, яка потребує допомоги, і що далі така людина, то меншою є сила морального обов'язку перед нею. Отже, сила обов'язку допомоги діє за принципом концентрованих кіл – чим далі перебувають люди, які потребують допомоги, тим більше їх з'являється, але й можливості допомоги також зменшуються. На відміну від емоційно забарвленої індивідуальної допомоги, інституційна допомога базується радше на неупередженості її учасників, що доволі ефективно мінімізує шкоду. У такому сенсі, хоча деонтологічна етика з кантівської перспективи стикається із певними проблемами термінового вибору об'єкта допомоги на індивідуальному рівні дії в критичних ситуаціях, проте вона здатна задавати чіткі нормативні рамки для допомоги на інституційному рівні дії.

Утім, така інституційна допомога має певну пастку розмитості особистого внеску учасників у колективну дію. З огляду на це, актуалізується проблема мотивації щодо участі членів добropорядних суспільств в інституційній допомозі громадянам інших країн, що опинилися в зоні лиха. П. Сінгер у розгляді моральних зобов'язань допомоги тим, хто страждає від голоду, хвороб, відсутності житла, виходить із того, що допомога країн з високим рівнем добробуту, яка здійснюється через благодійні фонди або урядові програми, є вкрай недостатньою. Бездіяльність доволі легко може знаходити виправдання в моральних судженнях з огляду на низку причин: через наявність великої кількості людей, які виявляють бездіяльність та байдужість; через те, що благодійність розглядається радше як схвальна щедрість дія, але необов'язкова, тому й не варто засуджувати тих, хто не надає допомоги (Singer, 2016, p. 14–15). Тим самим знов актуалізується ідея *superegoation*, яка підриває моральну обов'язковість благодійної та гуманітарної допомоги. Ця проблема ускладнюється й тим, що в сучасних суспільствах межа між моральними обов'язками та добрими вчинками є розмитою, а моральний агент опиняється в залежності від того, що роблять інші, і

того, що вони від нього очікують. Ба більше, у морального агента завжди є спокуса прикритися міркуваннями, що інституційну допомогу має надавати держава, а пересічний громадянин уже виконує свої моральні обов'язки в той спосіб, що сплачує податки. І це, зі свого боку, може надавати аргументи уряду для згортання гуманітарної допомоги іншим державам, апелюючи до незацікавленості громадян у таких витратах і необхідності зосереджуватися на внутрішніх питаннях своєї країни.

Таку риторику щодо припинення допомоги Україні в російсько-українській війні неодноразово використовували різні політики з різних країн і доволі часто з маніпулятивними цілями. Проте українці сприймають її знов-таки як вияв несправедливості. Нагальність надання гуманітарної та благодійної допомоги в умовах, коли немає стабільних механізмів забезпечення міжнародної безпеки та прав людини, актуалізує вимоги не лише до громадян заможних країн, а й урядів та міжнародних організацій, оскільки це – не тільки вимога благодійності, що є "обов'язком доброчесності", але й вимога справедливості (Hill, 2002, p. 202). Досвід російсько-української війни свідчить про те, що не лише Україна зіткнулася з "глобальним злом", яке має чіткі та конкретні форми, але й яке несе реальні загрози добробуту й безпеці людей у всіх країнах світу. І усвідомлення всіх цих загроз змушує політиків не тільки говорити про це, а й сприяти реалізації морального обов'язку колективної допомоги Україні.

У ситуації обмежених ресурсів допомоги виникає питання визначення пріоритетності отримувачів допомоги та "широти" реалізації обов'язку допомоги. Коли постає питання необхідності здійснення інституційної допомоги тим, хто опинився в зоні лиха, можуть виникати моральні зобов'язання двох видів. У ситуаціях, де необхідно терміново рятувати людські життя, виникають радше "вузькі" досконалі обов'язки гуманітарної допомоги. Очевидно, що пріоритетними в наданні допомоги повинні бути ті ситуації, у яких на кону стоїть людське життя. Так, допомога у запобіганні вбивствам, рятуванні жертв війни або різноманітних катастроф є надзвичайно важливою. Але це не означає, що в умовах обмежених ресурсів поза увагою благодійників повинні залишатися культурні та освітні інституції, які опинилися в зоні лиха. У ситуаціях, коли виникає потреба в рятуванні культурних цінностей, відновленні культурної інфраструктури, актуалізуються радше "широкі" недосконалі обов'язки благодійної допомоги. Суттєвої суспільної підтримки потребують також і культурні та освітні інститути, які не породжують додаткової вартості та не здатні до самофінансування, проте які здійснюють істотні впливи на суспільну свідомість, слугують засадою національної єдності та розвитку людського потенціалу. Очевидно, що реалізація "широких" недосконалих обов'язків може бути розтягнутою в часі і не здійсненою в повному обсязі через брак ресурсів, розмитість індивідуального внеску в колективну допомогу, нечіткість межі між моральним обов'язком і схвальним "надобов'язковим" вчинком, зосередженість на особистих проєктах тощо.

Четверта низка питань виникає у зв'язку із визначенням обсягів допомоги іншим та межі витрат власних ресурсів на добродійні цілі. Оскільки обов'язок добродійності є "широким" і "недосконалим", визначити його обсяги не можливо, однак слід розрізняти потреби благодійників і тих, хто потребує допомоги. Так, Т. І. Гілл вказує на те, що з кантівської перспективи сила

морального обов'язку доброчинності в конкретних умовах буде відрізнятися залежно від того, чи йдеться про: а) жертвування незначними особистими задоволеннями заради задоволення базових потреб нуждених, б) відмову від певного особистого задоволення заради такого самого задоволення іншого, в) жертвування власними базовими потребами заради особистих задоволень інших. На його думку, вищої сили має моральний обов'язок жертвування незначними власними задоволеннями заради задоволення базових потреб іншого. Відмова від обов'язку допомоги може мати моральне виправдання лише в тій ситуації, коли для незначних особистих проєктів іншого необхідний внесок, без якого неможлива реалізація значущого власного проєкту благодійника (Hill, 2002, p. 213).

Звернення до консеквенціалістської етики в утилітаристській інтерпретації П. Сінгера дозволяє побачити схожість її висновків з кантівським підходом щодо визначення меж допомоги іншим. Австралійський філософ наполягає на тому, що ми морально зобов'язані зобов'язати будь-чому поганому, але водночас не жертвувати чимось сумірно значущим в моральному сенсі для себе та не спричиняти нічого неправильного (Singer, 2016, p. 5–6). Наголос на сумірності дозволяє йому розрізнити силу морального обов'язку, хоча не надає чіткого критерію такого вимірювання. У "сильній" версії зобов'язання, яке за своєю сутністю є близьким до кантівського "вузького" обов'язку, вимагає допомагати іншим тією мірою, поки не буде досягнуто рівня граничної корисності, за межею якої вже буде страждання благодійника та його близьких. І тут ключовим критерієм, який здатний визначати межу допомоги, постає корисність. За допомогою цього критерію надмірну жертвовність своїми потребами, здоров'ям та іншими морально значущими речами можна класифікувати як неправильну дію щодо себе і своїх рідних, оскільки значна жертвовність здатна зруйнувати своє особисте життя. Тому правильною буде "поміrkована" версія зобов'язання допомоги іншим, яка є близькою до кантівського "широкого" обов'язку і яка передбачає запобігання поганим подіям без самопожертви та істотних втрат для себе і своїх близьких (Singer, 2016, p. 28–29). Тим самим, утилітаристська інтерпретація меж реалізації морального обов'язку допомоги іншим збігається із логікою кантівської деонтології.

Хоча таке розрізнення дозволяє визначити межі витрат власних ресурсів у реалізації морального обов'язку допомоги іншим, проте залишається питання визначення базових потреб людини. Очевидно, визначення базових потреб людини залежить від широкого соціально-культурного, політичного та економічного контекстів. Те, що вважають базовими потребами в суспільствах з розвинутою демократією і високими економічними показниками, може бути високими показниками добробуту в бідних країнах. І цей факт буде ускладнювати планування та реалізацію інституційної міжурядової і міжнародної допомоги країнам, які потребують підтримки через історичну несправедливість, різні катаклізми, агресію з боку інших держав тощо.

П'ята низка питань пов'язана із формуванням моральної мотивації щодо доброчинності. Згідно із Кантом, моральну цінність мають лише ті вчинки, які здійснюються з обов'язку. Вчинки, що здійснюються через співчуття чи зі змішаних мотивів, не є виявом

чистої доброї волі, ба більше, можуть породжувати негативні ефекти – примножувати страждання через розвинуту уяву співпричетних (Kant, 1991, p. 250). Оскільки співчуття є насамперед дієвим засобом у боротьбі із егоїзмом, Кант не відмовляє співчуттю в здатності бути рушійною силою в діяльній допомозі бідним, хворим, нужденим (Kant, 1991, p. 251), проте не розглядає його як істотний елемент власне моральної мотивації.

Таке кантівське розуміння моральної мотивації сьогодні ставлять під сумнів розвідки в галузі психології моралі та моральному сентименталізмі, які апелюють до новітніх досліджень феноменів емпатії та альтруїзму в міждисциплінарному дискурсі. Так, британський філософ моралі Томас Шрамме доводить, що емпатія є надзвичайно важливою в когнітивному сенсі, а саме в обґрунтуванні нормативних моральних суджень через здатність людини сприймати позиції та переконання іншого. В афективному сенсі емпатія відіграє важливу роль у формуванні мотивації щодо діяльної допомоги нужденим через вміння співчувати іншим, відчувати їхній біль (Schramme, 2017, p. 212–213).

Представник етики турботи, американський філософ Моріс Гемінгтон розкриває роль емпатії в діяльній допомозі іншим завдяки її можливості підсилувати моральну мотивацію, оскільки емпатія виникає як реакція на конкретну ситуацію та конкретних людей. Емпатія актуалізується у взаємовідносинах, а не в моральній свідомості автономного суб'єкта, і це слугує фундаментом спільних справ і дій. Емпатія розширює коло турботи про інших, оскільки дозволяє переносити універсальні тілесні реакції на інших, тим самим закріплюючи відчуття спільності (Hemington, 2017, p. 267–268).

Здатність емпатійно відчувати "тут і зараз" біль, страждання, розпач змушують нас дієво реагувати на потреби інших та здійснювати допомогу. Така допомога справді буде ефективнішою, ніж побудова мисленнєвих експериментів та розгляд гіпотетичних сценаріїв вірогідних майбутніх загроз, які можуть потребувати певних доброчинних внесків для їх упередження. І це дозволяє М. Слоуту стверджувати, що безпосередність сприйняття чужого болю та небезпеки викликає емпатійну силу, яка, зі свого боку, викликає моральний обов'язок. Тим самим, на думку американського філософа, засадою морального обов'язку може слугувати не лише практичний розум, а й моральне почуття (Slote, 2011, p. 268–269). Модифікована в такий спосіб деонтологічна етика може спиратися і на раціональну, і на сентиментальну природу людини. Тому сучасну етику обов'язку варто розглядати не лише як питання принципів, правил, раціональних міркувань, що винятково протистоять почуттям, а радше як питання, що можуть виникати з раціональних міркувань та почуттів або що можуть бути зрозумілими завдяки почуттям (Slote, 2007, p. 43, 45).

Дискусія і висновки

Отже, послідовний розгляд проблем справедливості, оцінки способів і умов доброчинності, пріоритетності та масштабів гуманітарної і благодійної допомоги, засадничих моральних принципів індивідуальних та інституційних дій, у яких реалізується моральний обов'язок допомоги, посилення та зниження моральної мотивації тих, хто здійснює допомогу, дозволяє виявити перспективи модифікації кантівської етики обов'язку з урахуванням сучасних дискусій, що розгортаються в консеквенціалістській етиці та етичному сентименталізмі.

Питання справедливості передусім зумовлені дефіцитом ресурсів, наслідком чого постають ризики економічної і політичної маніпуляції допомогою та примусу тих, хто опинився в біді, до її отримання іноді без моральної згоди на неї. Небезпеки маніпуляції допомогою можуть мати своє коріння, зокрема, у походженні ресурсної бази благодійника. Хоча з перспективи кантівської етики допомога з боку тих, хто має багатство та переваги через несправедливу державну політику, не розглядається як моральна заслуга, проте в ситуації відсутності альтернатив вона здатна рятувати тих, хто в біді. І тут важливо витримати баланс, щоб адресат допомоги не був використаний як засіб у комплексних інституційних діях, де на кону постають питання економічного чи політичного домінування. Для опору таким спокусам і реалізації морального обов'язку необхідна надзвичайна мужність, що має радше статус "надналежного" як для благодійника, так і для нужденного. Отже, наявність особливих чеснот у морального агента підсилює його можливості щодо реалізації морального обов'язку допомогою іншим. І це засвідчує важливість для етики введення в систему моральних вчинків таких дій, які є виявом "надналежного" (*supererogatory*). Такі вчинки, що реалізуються як допомога іншим в екстремальних ситуаціях, відповідають логіці деонтологічної етики з кантівської перспективи, оскільки, як зазначалося в першій частині статті, кантівська етика задає цілі моральному агенту, які спрямовані як на допомогу іншим, так і на вдосконалення його власного життя.

Другим аспектом справедливості в реалізації морального обов'язку допомоги іншим є вибір конкретних об'єктів допомоги та визначення пріоритетності надання їм допомоги в умовах обмеження ресурсів чи фізичної спроможності благодійника. І це є складною справою з позицій різних етичних теорій. Вибір конкретних адресатів допомоги як із позицій деонтологічної етики, так і з позицій конвенціоналістської етики має здійснюватися на засадах принципу неупередженості та універсальності. Визначені кантівською етикою нормативні рамки поведінки до інших та заборони зазіхати на гідність інших як "вузького" обов'язку дозволяють обмежувати свавілля, проте деонтологічна етика не дає чітких алгоритмів визначення, як і кого саме рятувати. Етика чесноти, яка, навпаки, базується на принципі прихильності, швидше надає алгоритм дій: пріоритетною є допомога близьким і знайомим.

Моральна сила обов'язку допомоги знайомій людині, що підсилюється прихильністю до неї, буде дійсно значущою, але в аспекті унікальності такого вчинку. Проте в ситуаціях системної і масштабної допомоги вагомої значущості та ефективності здобуває радше інституційна допомога, яка ґрунтується на кантівському принципі неупередженості та цінності людської особистості. Утім, інституційна допомога через розмитість особистого внеску в спільну справу може спричиняти ефект "фрірайдерства" і бездіяльності, які можуть підживлюватися розмитістю меж між морально обов'язковими діями та необов'язковими схвальними добрими діями, що є виявом "надналежного" та навіть маніпулятивно використовуватися урядами країн для припинення гуманітарної допомоги. І це знов призводить до актуалізації питання справедливості. Для подолання соціальної несправедливості варто розрізняти "вузькі" досконалі обов'язки гуманітарної допомоги та "широкі" недосконалі обов'язки благодійної допомоги. Тим

самим, пріоритетності та строгої обов'язковості набуває гуманітарна допомога тим, хто опинився на межі виживання. І її реалізації безперечно будуть сприяти "надналежні" моральні вчинки сміливих і щедрих агентів. Благодійна допомога відбудови, рятування культурних цінностей та підтримки культурних інституцій є радше другорядною порівняно з гуманітарною допомогою. І повноту її реалізації буде радше послаблювати ідея "надналежного", оскільки агенти зможуть знаходити виправдання у відмові брати участь в ній через її необов'язковість.

Отже, можна визначити перспективи посилення моральної мотивації щодо допомоги іншим. По-перше, дієвість морального обов'язку допомоги іншим має починатися із розуміння реальної спроможності надавати допомогу з урахуванням обставин та усвідомлення реальних потреб нужденних і благодійника. Із кантівської перспективи моральне зобов'язання допомоги іншим повинно бути реалізованим, якщо інші перебувають на межі нездатності забезпечувати свої базові потреби. Сучасна конвенціоналістська етика демонструє схожу позицію: будь-який агент має моральне зобов'язання максимально допомагати іншим, поки не буде досягнуто рівня його граничної корисності, за яким може бути вже страждання агента чи його близьких. У такий спосіб конвенціоналістська етика розглядає вимогу допомоги іншим у логіці кантівського "широкого" обов'язку, яка передбачає запобігання поганим речам без істотних втрат агента та його самопожертви. І така логіка дозволяє дієво реалізовувати обов'язок допомоги, дотримуючись вимог справедливості, хоча залишається проблема визначення рівня базових потреб людини, який варіюється залежно від соціокультурних, економічних та політичних чинників. По-друге, підсилення моральної мотивації можливе завдяки розвитку емпатії як особливого морального почуття, яке розширює коло турботи про інших через вміння переносити універсальні тілесні реакції на інших, відчувати їхній біль та потреби. Етика чесноти та етичний сентименталізм вбачають саме в такому моральному почутті засаду морального обов'язку, який здатний бути реалізованим через безпосередню зануреність агента в обставини іншого та його страждань. Культивування "виняткових" чеснот, як-от: мужність, сміливість, щедрість – здатна підсилювати надзвичайні зусилля волі агентів щодо надання допомоги в екстремальних ситуаціях. У такий спосіб деонтологічна етика може набуті сучасних модифікацій через розширення розуміння природи людини не лише як раціональної, а і як сентиментальної істоти.

Список використаних джерел

- Hamington, M. (2017). Empathy and care ethics. In Heidi Maibom (Ed.), *The Routledge handbook of philosophy of empathy* (pp. 264–272). Routledge.
- Hill, T. E. JR. (2002). *Human Welfare and Moral Worth Kantian Perspectives*. Oxford University Press.
- Hill, T. E. JR. (2018). Duties and Choices in Philanthropic Giving Kantian Perspectives. In Paul Woodruff (Ed.), *The ethics of giving: philosophers' perspectives on philanthropy* (pp. 14–39). Oxford University Press.
- Kant, I. (1991). *The metaphysics of morals*. Mary Gregor (Introd., transl., and notes) (Texts in German philosophy). Translation of: *Metaphysik der Sitten*. Cambridge University Press.
- Kant, I. (2002). *Groundwork for the metaphysics of morals*. Allen W. Wood (Ed. and transl.); with essays by J. B. Schneewind. [et al.] (Rethinking the Western tradition). Translation of: *Grundlegung zur Metaphysik der Sitten*. Yale University Press.
- O'Neill, O. (2005). A Kantian Approach to Famine Relief. In Harry J. Gensler, Earl W. Spurgin, and James C. Swindal, *Ethics: Contemporary Readings* (pp. 294–302). Routledge.
- Schramme, T. (2017). Empathy and altruism. In Heidi Maibom (Ed.), *The Routledge handbook of philosophy of empathy* (pp. 203–214). Routledge.

Singer, P. (2016). *Famine, affluence, and morality*. Oxford University Press.
 Slote, M. (2007). *The ethics of care and empathy*. Routledge.
 Slote, M. (2011). The problem we all have with deontology. In Lawrence Jost, Julian Wuerth (Ed.), *Perfecting virtue: new essays on Kantian ethics and virtue ethics* (pp. 260–270). Cambridge University Press.

References

Hamington, M. (2017). Empathy and care ethics. In Heidi Maibom (Ed.), *The Routledge handbook of philosophy of empathy* (pp. 264–272). Routledge.
 Hill, T. E. JR. (2002). *Human Welfare and Moral Worth Kantian Perspectives*. Oxford University Press.
 Hill, T. E. JR. (2018). Duties and Choices in Philanthropic Giving Kantian Perspectives. In Paul Woodruff (Ed.), *The ethics of giving: philosophers' perspectives on philanthropy* (pp. 14–39). Oxford University Press.
 Kant, I. (1991). *The metaphysics of morals*. Mary Gregor (Introd., transl., and notes) (Texts in German philosophy). Translation of: *Metaphysik der Sitten*. Cambridge University Press.

Kant, I. (2002). *Groundwork for the metaphysics of morals*. Allen W. Wood (Ed. and transl.); with essays by J. B. Schneewind. [et al.] (Rethinking the Western tradition). Translation of: *Grundlegung zur Metaphysik der Sitten*. Yale University Press.

O'Neill, O. (2005). A Kantian Approach to Famine Relief. In Harry J. Gensler, Earl W. Spurgin, and James C. Swindal, *Ethics: Contemporary Readings* (pp. 294–302). Routledge.

Schramme, T. (2017). Empathy and altruism. In Heidi Maibom (Ed.), *The Routledge handbook of philosophy of empathy* (pp. 203–214). Routledge.

Singer, P. (2016). *Famine, affluence, and morality*. Oxford University Press.

Slote, M. (2007). *The ethics of care and empathy*. Routledge.

Slote, M. (2011). The problem we all have with deontology. In Lawrence Jost, Julian Wuerth (Ed.), *Perfecting virtue: new essays on Kantian ethics and virtue ethics* (pp. 260–270). Cambridge University Press.

Отримано редакцією журналу / Received: 28.04.25

Прорецензовано / Revised: 15.05.25

Схвалено до друку / Accepted: 09.06.25

Iryna MASLIKOVA, DSc (Philos.), Assoc. Prof.

ORCID ID: 0000-0001-9463-5223

e-mail: i.i.maslikova@knu.ua

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

THE MORAL DUTY TO HELP OTHERS FROM A KANTIAN PERSPECTIVE PART II. ISSUES IN THE PRACTICAL IMPLEMENTATION

Background. The article highlights the importance of Kantian ethics of duty, which defines the nature and essence of the moral duty to help others. The theoretical impossibility of establishing limits for the fulfilment of the moral duty to help others and the complexity of an imperfect world make the practical implementation of helping others problematic.

The goal of the article is to identify the nature, strength, and effectiveness of the moral duty to help others from the Kantian perspective of deontological ethics. The task of the second part is to identify practical problems in the implementation of the moral duty to help others.

Methods. The article uses methods of analysis and synthesis in determining the prospects for modifying deontological ethics.

Results. The main problems of realising the duty to help others are related to issues of justice, which arise as a result of limited resources, the physical ability of agents to help, and possible manipulation by benefactors. Kant's "formula of humanity" acts as a safeguard against injustice, which can manifest itself in the use of those in need as a means of realising the "goodwill" of the benefactor. In order to resist various temptations that arise against the backdrop of limited resources, the special virtues of moral agents become important in strengthening their ability to fulfil their moral duty to help others. To fulfil the moral duty to help others at the level of individual action, it is important to personally know those who need help. For the implementation of institutional assistance, the principles of impartiality and the value of the human personality are decisive. The full implementation of the duty to help depends on the circumstances – to a greater extent, the requirements of humanitarian assistance as a "narrow" duty to save lives must be implemented, while the requirements of charitable assistance are "broader" and depend on the benefactor's ability to realise them.

Conclusions. The prospects for strengthening moral motivation to provide assistance are related to an understanding of the benefactor's ability to provide assistance, taking into account both their needs and the needs of those in difficult situations. Strengthening moral motivation is possible through the development of moral feelings, in particular empathy, and the cultivation of "exceptional" virtues, in particular courage and generosity. This opens up opportunities for modifications to deontological ethics by broadening the understanding of human nature as both rational and sentimental beings.

Keywords: moral duty, duty to help others, Kantian ethics, consequentialism, virtue ethics, supererogatory, justice, empathy.

Автор заявляє про відсутність конфлікту інтересів. Спонсори не брали участі в розробленні дослідження; у зборі, аналізі чи інтерпретації даних; у написанні рукопису; у рішенні про публікацію результатів.

The author declares no conflicts of interest. The funders had no role in the design of the study; in the collection, analyses or interpretation of data; in the writing of the manuscript; in the decision to publish the results.